

Tudeng ML: Olen käinud nüüd kahes teie loengus ja tekkisid mõningad ideed. Esiteks, ma tahaksin mainida seda, et kui me mõtleme, mõistes oma piiratust, seega ka teades, et agnostitsism on epistemoloogilises mõttes tõde, siis see ei tee meid veel agnostikuteks. See on nii sellepärast, et me mõtleme alati või tihti sellele, milline on see ontoloogia, mis kooskõlastub meie tunnetega – eriti siis, kui me oleme selles 99.9999% kindlad. Kui Te mõtlete oma käitumise peale, siis agnostitsist olete Te umbes 0,0001% oma ajast ja seda ainult siis, kui Te seda tõde mõistate ja selle peale parasjagu mõtlete. Niipea kui Te oma suu aga lahti teete, olete Te teist ja mina olen ateist. Te teate, et Jumal on olemas, Te räägite sellest tõsikindlusega. Me oleme agnostikud kui me mõtleme ja teistid/ateistid siis, kui me kõneleme oma arvamusest. Midagi pole parata.

Te räägite palju vabast tahtest, kuna selle olemasolu on üks fundamentaalsetest eeldustest kristlikus maailmavaates. Ma ei oska küll seda kontseptsiooni defineerida nii rangelt, tarvilike ja piisavate tingimustega, aga ütleme nii, et vaba tahe on inimkogemuse iseloomujoon, mille tõttu on inimene alati võimeline tegema omaenese, mina allikast pärit otsuse, mille tõttu maailm kujuneb just selliseks nagu ta on (otsus muudab väliskeskkonda, ma arvan, et kehtib ka vastupidine). Kuna tegutseja ehk sündmuse põhjuse allikas peitub minus, siis ilmselt ei sõltu see välisest maailmast. See aga ei ole tõsi ja meil on empiirilisi andmeid selle kohta: keskkond mõjutab alati inimest - tema uskumusi, tegusid, soove, isegi olemuseni välja. Meil tekkis probleem: kui vaba tahe on midagi sellist, mis on põhjuste ja tagajärgede ahelas pärit minu enese allikast, siis kuidas saab minust sõltumatu väliskeskkond osaleda protsessis, mis minu otsust mõjutab ja mind järkjärgult välja kujundab (väljakujunemine on otsuste tulemus). See allikas peab olema osaliselt determineeritud. Ma arvan, et me ei saa üle ega ümber sellest, et ma pean tunnistama mingisuguseid, minust sõltumatuid tingimusi, mida diferentseerides muutuvad minu elus tehtavate otsuste tõenäosused. Kui me tahame säilitada oma positsiooni vaba tahte olemasoluks, siis me peame seda tegema, eeldades osalist determineeritust: kehtib see, et minu determineeritud keskkonna/geneetika tingimusi arvestades leidub peaaegu lõpmata palju võimalikke maailmu, mille elemendid tähistavad reaalsusi, kus minu vaba tahte otsused erinesid vähemalt ühes olukorras. Samas on ka peaaegu lõpmatu astmes peaaegu lõpmatu olemas selliseid inimkogemusmaailmu, mis ei ole minule, sõltumatute tingimuste tõttu, reaalsed või võimalikud valikud minu jaoks. Mul puudub võimalus valida, olla, uskuda, tegutseda mingil viisil, mis on loogiliselt võimalik. Kuidas saab olla nii, et ma ei saa valida midagi, mis on kellegi teise jaoks võimalik?

Kui te ütlete, et meil on vaba tahe ja see on ilmne, kuna ma saan igal hetkel teha, mis ma tahan – näiteks püsti tõusta, kätt liigutada vms, siis võib see tõsi olla, kuna otsus tõsta kätt ei sõltu maailmavaatelistest positsioonidest. Ma väidan, et Teil puudub vaba tahe uskuda ükskõik mida. Katsuge ateistiks hakata – no ei saa, tee mis sa tahad! Puudub vaba tahe valida ateismi ja teismi vahel, kuna kesknärvisüsteemide arenemisega juurduvad teatud struktuuriga närvipuntrad, mis informatsioonile reageerivad (elektro-keemiline determinism) osaliselt determineeritud viisil. Kui Te mõtlete, kas Jumal on olemas või mitte, siis Te ei saa tunda seda, et suure tõenäosusega teda ei ole olemas – ausalt öelda, et teda ei ole olemas!

Ajaga kahaneb meie vaba tahte määr, sest meie närvisüsteem hakkab mingil hetkel võtma kindlamat, struktuurilist kuju. Närvisüsteemid reageerivad mingitele välistele ärritajatele mitu korda täpselt samasugusel viisil (toimub samasugune elektro-keemiline protsess, kus teatud närvirakud aktiveeruvad – tekkimas on struktuur). Kui see välja kujuneb, ei ole meil enam võimalik (peaaegu kunagi) mitte reageerida teatud viisil teatud informatsioonile. Ühesõnaga puudub absoluutne vaba tahe. Miks on nooremad inimesed mõjutatavamad kui vanad? Meie närvisüsteemi struktuurilised ühendused determineerivad meid osaliselt, nad mõjutavad meie emotsionaalseid reaktsioone erinevatele ideedele, mis kahtlemata mõjutavad meie uskumusi. Ma ei ütleks, et ma oleks otseselt ise valinud olla sellise reaktsiooniga asjadele. Pigem kujuneb see ning on osaliselt olemas ilma minu teadmata, suuremalt jaolt sõltumatult minust. Me ei ütle: „Mina valisin ennast nii, et mulle meeldiks muusika.” Erinevad närvisüsteemid tekitavad erinevaid

tundeid samadele aistingutele või ideedele – sealt see reaalselt eksisteeriv relativism alguse saabki ning see võib väga vabalt tulla materias - ütleme, et materia omadusest võtta struktureeritud kuju, mis mõjutab elektro-keemilisi protsesse ning sellest tulenevalt ka minu otsustuse tulemust. Materialismi tõenäosus on kindlasti suurem kui null – tõestada, et see nii ei ole, on äärmiselt keeruline ettevõtmine.

Viimasena ütlen ma veel seda, et kui eksisteerib vaba tahe, siis kas ei oleks minul äärmiselt raske ette ennustada seda, mida inimesed kusagil usuvad. Aga ma saan seda tegelikult teha, kui ma mingisuguseid tingimusi tean. Araabia maades sündivad inimesed hakkavad suure tõenäosusega pidama Muhamedi viimaseks prohvetiks. See on ju tõsi? Kuidas ma seda tean, kui nad ei ole veel oma otsuseid tegema hakanud? See oleks nagu täring, kus on kuus numbrit. Ma ei tea, mis number parasjagu tuleb, aga ma tean, mis tõenäosusega ta tuleb. Üksikisiku kohta ma võin öelda, et tema tõenäosus uskuda midagi, arvestades tema keskkonna tingimusi ja geneetikat, on nii-ja-nii suur. Kunagi aga ei saa kindlalt öelda, milliseks konkreetne inimene välja kujuneb. Teie usute vaba tahte olemasolu, aga kui oleks Piiblis vastupidine kirjas, ma kardan, usuksite Te hoopiski seda – ka Teie olete osaliselt determineeritud. Ei pääse Te ühti...

KT: Kas Te ootate minult mingit vastust? Kõige parema meelega vastaksin ma - jah, palun, uskuge mida tahate, see ei puutu minusse.. :-)

ML: Jah, ma mõnes mõttes tahaksin vastust, st mingit argumentatsiooni, mis selle probleemi lahenduse teeks ilmseks. Rohkem aga ma soovin, et Te mõistaksite nende väidete ehk maailma kompleksust vaba tahte olemasolu probleemis. Me ei saa südamerahuga - emotsionaalselt, oma maailmavaatelistele dispoositsioonidele tuginedes - deklareerida materialismi kui rumalat või mõeldamatut positsiooni, andmata ühtegi selget põhjust, miks seda mitte uskuda. Ma võin öelda, et ma usun, et Einsteini erirelatiivsusteooria on suure tõenäosusega tõele vastav, kuigi ei tea ühtki reaalset argumenti selle vaate kasuks. Ma võin isegi mitte teada seda, mis see teooria endast kujutab. Siiski on õige, kui ma ütlen, et ma peaaegu tean, et see on tõsi, kuna info pärineb usaldusväärsest allikast. Samamoodi võite Te apelleerida Piiblile. Mida on vaja teha selleks, et tõsikindlalt teada, kas erirelatiivsusteooria vastab tõele? Kui ma väidan, et erirelatiivsusteooria on väär, siis ma ei saa seda niisama lihtsalt öelda, teadmata midagi sellest teooriast. Kas ma tean, mis on erirelatiivsusteooria ning milliste tõsikindlate faktidega see vastuollu läheb? Kui ma seda ei tea, siis ma ei saa öelda, et see on kindlalt väär. Dualismi ja materialismi vaheline debatt inimeste vahel ei ole kaugeltki läbi ega mitte kuidagi ilmselge. Kui Piibel on tõsi (mida iganes see siis ka tähendaks - see on ülimalt subjektiivne tõde), siis leiduvad ratsionaalsed argumendid, mille kaudu oleks teoreetiliselt võimalik see küsimus lahendada (teadustes on üldiselt nii?). Sama on olukord siis, kui Piibel ei vastaks tõele - leiduks samamoodi argumendid, mille kaudu saaks kindlaks teha lahenduse. Sama on ju ka kõigega - isegi eetikaga. Loevad argumendid, ükskõik, millised pühatekstid tõeseks osutuvad. Maailm on kompleksne, meie aga ei ole loodud skeptikuteks, kuna siis me sureks tõenäolselt nälga. Me oleme loodud tõsikindlalt uskuma midagi, et looduslik valik kõrvaldaks väärad uskumused. Kunagi mõjutasid uskumused meie ellujäämist palju suuremal määral kui praegu.

KT: Täiesti nõus Teiega.

ML: Mulle väga meeldib Teie lähenemisviis ainele, kuna tahate anda vajalikke üldisi teadmisi. Samas on esimese kursuse tudengid väga kergesti mõjutatavad ning ma näen, et Te tegelikult tahate ning teadlikult üritate mõjutada oma kuulajaskonda nõustuma oma arvamustega. Te teete seda, kuna see on pühatekstide eksistentsi tingimus, arengu käigus ellu jäänud kasulik nüanss. Samamoodi nagu Teie Jehoova tunnistajast sõber Teid muuta üritab. Minu meelest ei ole selles midagi halba - see on loomulik. Kõige tähtsam aga on see, et me ei teeks keerulisi väiteid lihtsateks ning vastupidi. Mõtlemist tuleb demonstrearida, vahet ei ole, milline on vastus. Tõde on universaalsete mõtlemisviiside esile toomine.

KT: Jälle nõus, ehkki ma ei kasutaks sõna "tõde". Mõistet "tõde" kasutavad Jehoova tunnistajad ([jw.org](http://jw.org)) oma konfessiooni kohta.. :-) Ütleksin, et **haritus** on indiviidi võime emotsioonivabalt analüüsida erinevaid mõtlemisviise ja nende aluseks olevat argumentatsiooni.

ML kirjutas: "...kui te ütlete, et meil on vaba tahe ja see on ilmne, kuna ma saan igal hetkel teha, mis ma tahan – näiteks püsti tõusta, kätt liigutada, vms -, siis võib see tõsi olla, kuna otsus tõsta oma kätt ei sõltu maailmavaatelistest positsioonidest. Ma väidan, et Teil puudub vaba tahe uskuda ükskõik mida. Katsuge ateistiks hakata – no ei saa, tee mis sa tahad! Puudub vaba tahe valida ateismi ja teismi vahel, kuna kesknärvisüsteemide arenemisega juurduvad teatud struktuuriga närvipuntrad, mis informatsioonile reageerivad (elektro-keemiline determinism) osaliselt determineeritud viisil."

KT: Nõustun täielikult. Aga ma rõhutan, et mõistet "vaba tahe" kasutan mina aines FMP ainult **vaatleja** ning tema poolt registreeritavate sündmuste aspektis (NB! kasutan vaatleja defineerimisel). Kasutan, eeldades tugevat ajalist lokaliseeritust, ühte kindlat sündmust. Materialistlik filosoof ei taha vabast tahtest selles aspektis üldse rääkida, sest just **SELLE** kohta ta ju ei oska mitte midagi öelda (ka Teie tunnistate, et ei oska). Ta püüab diskussiooni suunata ... "maailmavaatelistele positsioonidele".. :-) Ütleme lühidalt - kanaliseerida probleemi füüsikast metafüüsikasse. Tänapäeval on seejuures juba muidugi võimalik üldiselt viidata inimese mälu mehhanismide neurofüsioloogilistele iseärasustele, a la "...juurduvad teatud struktuuriga närvipuntrad..", aga need vihjed ei sisalda mitte midagi konkreetset. Sest konkreetseid loodusteaduslikke fakte stiilis "religioosse inimese aju on niisugune ja ateisti aju hoopis teistsugune" - lihtsalt pole. Kõik sedalaadi väited on vaid oletused. Mitte ühtegi katsefakti, sestap ka ei vääri minu kui füüsiku tähelepanu. Resümeerin: võite välja mõelda, mida iganes.. Aga Te peate nõustuma, et kirjutades: "Kui Te mõtlete, kas Jumal on olemas või mitte, siis Te ei saa tunda seda, et suure tõenäosusega teda ei ole olemas – ausalt öelda, et teda ei ole olemas!" siis sellega Te keerate juba vinti üle. Te toote diskussiooni, mida mina püüan hoida füüsikalises võtmes, sisse eetilised ja tugevasti emotsionaalsed terminid. Te asute eeldama, et Teie maailmavaatelse valiku eelistamine on "aus" ja vastupidisele positsioonile asumine on "ebaaus". No jätke, palun! Lubage naerda..

KT: Aga alustame algusest. Kõigepealt on mul hea meel tõdeda, et Te olete filosoofiliselt haritud inimene ja huvitav diskussioonipartner. Minu aine (LOFY.01.002 FMP) kõige tähtsam füüsikaga otseselt mitte seotud eesmärk ongi panna inimesed mõtlema mitte ainult füüsikalistes vaid ka metafüüsikalistes kategooriates. Panna nad selles areaalis ka diskuteerima, kuid samas kindlasti mitte unustades vajadust olla elementaarselt lugupidav diskussioonipartneri suhtes. Mitte asuda partnerist "tankiga üle sõitma", tema seisukohti avalikult naeruvääristama, iga hinna eest vaidluses peale jääma. Enamasti on minuga aine FMP selles faasis polemiseerivad aprioor-ateistid olnud just sellised.. hm.. 'all-or-nothing'-tüübid. Teie ei ole. Sestap üritan sisuliselt vastata. Aga kõigepealt on Teil ehk meie teemaga seondvalt huvitav lugeda minu hea sõbra (allpool TT) arvamust. TT on füüsikust ettevõtja. Tema firma toodab ja müüb üle kogu maailma kõrgtehnoloogilist analüütilist aparatuuri. TT on religioosne inimene palju enamal määral kui mina. Näiteks ta üritab mitmeid piiblilegende interpreteerida sõnasõnalise tõena. Mina pean neid lugusid siiski vaid allegooriateks. Aga samas pole mul mingit kahtlust selles, et Piibel sisaldab mõlemat - nii Jumala sõnasõnalist tõde kui Tema poeetilis-allegoorilist sõnumit inimkonnale. OK, see selleks. Sõber kirjutab just sellest "füüsika-metafüüsika" probleemist.

TT: Ühe võimalusena võiks sinu FMP kursust nimetada näiteks *füüsikaliseks ja metafüüsikaliseks maailmapildiks*. Kui füüsika uurib reaalsust vaatluste, mõõtmiste ja katsete abil, siis metafüüsika püüab jõuda eelduste, oletuste, ja loogiliste järelduste kaudu mittemõõdetava reaalsuseni. Püüab jõuda ajatute, muutumatute ja üldkehtivate seaduspäradeni. Metafüüsika tegeleb reaalsuse ja olemise olemuse alusmõistete uurimisega, seega tegeleb ta maailmamõistmise küsimustega. Ülikool/gümnaasium peaks ju andma noorele inimesele peale konkreetsete teadmiste ka otsa kätte maailma mõistmiseks. Kuigi

metafüüsika on teatud määral vastuolus kaasaegses tulemusele/edule orienteeritud maailmas kehtiva „terve mõistusega“, toetub metafüüsika siiski argumentidele, loogikale, eelduste ja järelduste rangusele ja süsteemsusele. Erinevalt füüsikast tegeleb metafüüsika küsimustega, et miks on üldse miski olemas, mis moodustab olemasoleva olemuse, mis on kõige oleva algpõhjused. Filosoofia Platonist Hegelini ongi tegelenud vastuse otsimisega metafüüsika põhiküsimustele. Seetõttu on ka Lääne kultuurile omane süsteemne ja põhjuslik mõtlemine. Kahjuks või õnneks hakkab vastus metafüüsika põhiküsimusele lõpuks tööle ka normina. Teadmisest, mida kujutab olev tervikuna, tulenevad ka vastused küsimusele, kuidas me peame elama/toimima. Seetõttu tundub sageli parem/mugavam sellise küsimusega mitte tegeleda ega sellest ka mitte midagi teada. Saan aru inimestest keda see teema võib isegi teataval määral hirmutada, sest keegi ju ei taha oma olemasoleva maailmapildi kokkukukkumist. Lihtsas keeles väljendudes on selleks põhiküsimuseks ju vaimu või materia primaarsus. Millest kõik alguse sai, mis on kõige algpõhjus. Platoni ja tema järgijate vastus metafüüsika põhiküsimusele oli, et kõik olev on olemuslikult Idee, nähtused aga ideede peegeldused. Kuna tegemist on põhiküsimusega, siis on ka hulgaliselt vastupidisel arvamusel olijaid. Näiteks Aristoteles oli seisukohal, et kõik olev on tervenisti materiaalne, kõik eksisteeriv on vaid juhuslikkus ega oma iseseisvat mõtet. Kummagi seisukoha poolt võib esitada hulgaliselt argumente.

Sina kui antud teema õppejõud annad üliõpilastele võimaluse näha lisaks füüsikalisele ka metafüüsikalist maailmapilti. See kulub igale haritud inimesele ära, sõltumata sellest kas on tegu uskliku või ateistiga. Jah, metafüüsikaline maailmapilt võib toetuda paljudele mitte füüsikaga seotud allikatele. Läänemaailmas on üheks selliseks allikaks Piibel (Idas näiteks zen-budism). Lääne ülikoolis/koolis haridust saav noor inimene ei saa sellest mööda vaadata, kuna Piibel on olnud Lääne maailma arengu ja saavutuste üks alustugesid, mängides ka olulist rolli ka kaasaegse füüsikalise maailmapildi tekkes. Metafüüsikalist maailmapilti puudutavaid olulisi seisukohti ja selle võimalikku sidusust füüsikalise maailmapildiga mittetundev inimene on kindlasti teatava puudulikkusega oma hariduses.

KT jätkab, kirjutades ML-le: Niisiis, ma soovin kõigepealt väita, et meie diskussioonis olete Teie eelkõige metafüüsik (filosoof), mina aga füüsik (loodusteadlane). Ka minu sõber TT on oma olemuselt rohkem metafüüsik kui mina, ehkki sõbral on MSc tasemel haridus füüsikas. Teie eelistused ilmnevad kujukalt näiteks Teie arutluses Einsteini erirelatiivsusteooria üle. Te ütlete, et Te: "...ei tea ühtki reaalist argumenti selle vaate kasuks." Mina tean neid argumente ehk sajaprotsendiliselt loodusteadusliku meetodi reeglitele vastavaid eksperimentaaltulemusi - hulgaliselt. Samas ma **EI** tea mitte ühtegi loodusteaduslikult (scientifically) vettpidavat vastuargumenti relativistlikule füüsikale. Kõik esitatud vastuargumendid on lõppkokkuvõttes meeldivusargumendid - nagu öeldakse filosoofias. Lühidalt, Teie usk erirelatiivsusteooriasse on metafüüsikaline (minu poolt visandatud skeemi aspektis - mütoloogiline), minu oma aga füüsikaline (skeemi aspektis - loodusteaduslik).

ML: Mulle jääb natuke häguseks Teie vaba tahte mõiste. Mida Te mõtlete selle all, et on olemas ajaliselt lokaliseeritud vaatleja, kes sündmusi registreerib. Viimane ei tähenda ju ainult seda, et vaatleja registreerib aistinguid, vaid sünteesib uusi või lükkab ümber vanu uskumusi? Ehk selles ajalises lokaliseerituses, mis determineerib tema võimalike maailmate variatsiooni, on tal võimalik teha vaba valik otsuste üle? Äkki saaksite seletada seda, et milles vaatleja vaba tahe seisneb ja mis muutuks, kui tal seda ei oleks? Selle lõigu kohta, kus ma kirjutasin, et Teie ei saa olla ateist, ma ei mõelnud, et kumbki positsioon kuidagi aus oleks. Mu mõte oli halvasti sõnastatud. Ma ei arva, et ateism või teism kuidagi olulised oleksid või üks teisest parem on. Ma tahtsin lihtsalt tuua välja seda, et kui ma üks päev üles tõusen ja siis ütlen, et mul on vaba tahe ja ma valin täna ja igavesti uskuda Jumalat, siis ma võin teha selleks ükskõik mida oma eluaja lõpuni, aga ma ei saa ausalt öelda: "Jah, nüüd ma usun Jumalat, sest ma olin otsustanud ja valinud seda uskuda." See oleks vale, sest ma ei suudaks sellist asja teha.

Olen Teie sõbra kirjaga nõus, et peaksime mõtlema sellele kuidas inimestes arendada filosoofilist mõtlemist. Metafüüsika on teatud mõttes kastidest välja mõtlemine. Mis on maailma fundamentaalne olemus ja kust see pärit on? Selliste küsimustega tegelemine arendab mõtlemist kui sellist. Ma seega mõtlesin, et võib olla saaks mingid teadusfilosoofilised probleemid õpilastele kuidagi välja tuua. Mulle jäid Teie kirjutatud õpikust meelde väited, et põhikoolis õpetati füüsikat läbi induktiivse meetodi, mis on üksikult üldisele liikumine ja keskkoolis deduktiivselt, mis on üldiselt üksikule liikumine. Siia võiks tuua mingisugused näited. Alguses umbes nii: oletame, et ma teen vaatluse ja näen, et luik on valge. Seejärel saan ma teada, et leidub vähemalt üks valge luik. Mind huvitab küsimus, mis värvi on luiged. Nüüd ma lähen seda küsimus uurima ja teen 75 vaatlust luikede peal. Kõik 76 luike, keda ma vaadelnud olen, on valged. Ma teen siit järelduse, et **kõik** luiged on **alati** valged. See on induktiivne meetod, kuna ma alustasin üksikust vaatlemisest ja tegin neid vaatlusi mitu korda ning tegin üldise järelduse, **kõik** luiged on valged. Kui me vaatleme teaduse eripära, siis võib öelda, et teadus teeb üldisi väiteid, otsib seaduspärasusi. Newtoni kolmas seadus ütleb: kaks keha mõjutavad teineteist jõududega, mis on võrdsed ja vastassuunalised. Ühesõnaga, kui me võtame **ükskõik millised** kaks keha, siis nad **alati** mõjutavad teineteist jõududega, mis on võrdsed ja vastassuunalised. Kas teadust tehakse induktsiooni meetodiga? Oletame, et teadlane teeb hüpoteesi  $x$  ja kontrollib selle kehtivust ning see kehtib. Siis kordavad järgmised teadlased katset ning tulemus on alati sama. Kuna hüpoteesi kontrolliti 75 korda ning see nendel kordadel alati kehtis, siis võime hüpoteesi teha üldiseks seaduseks: kui on täidetud tingimused  $x$ , siis **alati, ükskõik** millisel kellaajal, **ükskõik** kus - kehtib  $x$ . Aga kas me saame siit ikkagi kätte tõsikindluse, et hüpotees  $x$  alati kehtib? Mida meie tõsikindlalt tõestanud oleme, on see, et  $x$  kehtis sellel ajal ja selles kohas nii mitu korda. Miks me peaksime siit järeldama, et  $x$  kehtib alati? Filosoofid kasutasid sageli induktsiooni meetodi tutvustamisel valgeid luiki. 90ndatel aga leiti Austraaliast must luik ning iroonilisel kombel tuligi välja, et kõik luiged ei ole valged. See on induktsiooniprobleem: üksikute vaatlustulemuste põhjal ei saa teha tõsikindlaid järeldusi selle kohta, et tulemus alati, igal kellaajal kehtib. Kas see on teaduse jaoks probleem? Kuidas? Siis saaks rääkida ka deduktsioonist: mis see on? kas teadust tehakse hoopiski deduktiivse meetodiga? Aga olgu, ma lõpetan praegu. Teil ei ole nii palju vaba aega kui on mul.

KT: Nagu Te ise ütlesite - Teil on palju vaba aega. Minul paraku mitte. Sestap mul pole võimalik kommenteerida kõiki Teie arutlusi, vaadata filme, kuulata jutte.. Kordan: vaatleja vaba tahe aine FMP kontekstis seisneb eelkõige võimes valida variantide "vaadelda" ja "mitte vaadelda" - vahel. See on ajaliselt lokaliseeritud otsuse tegemine. Suurem osa inimestest eelistab ju paraku **mitte** tunda huvi põhjuslike seoste vastu looduses ja ühiskonnas. Lühidalt - nad on otsustanud **mitte** vaadelda, **mitte** teha järeldusi. Loomulikult lähtub nende selline otsus suuresti nende varasemast kogemusest, kasvatuses, võib-olla koguni geneetilisest eelsoodumusest - mida iganes. Antud konkreetsel hetkel, FMP loengus, kui ma näitan katset ka kutsun üles seda vaatlema ning selle põhjal looduse kohta järeldust tegema, **ON** neil siiski valida, kas töötada aines kaasa või mitte. Väidan, et nende-poolne valiku tegemine on, vähemasti osaliselt - vabatahteline otsus. Samas tähenduses nagu minu otsus tõsta kätt või mitte tõsta. Ajaline lokaliseeritus seisnebki minu jaoks selles konkreetses hetkes.